

Szerkezeti arányok, műfaji rendezőelvek az erdélyi faluszociográfiákban

---

Bár mindhárom alkotás¹, amelynek elemzésére vállalkozunk, kimeríti az *otthonirodalom* (Molter Károly telitalálat-értékű kifejezése) fogalmát, az olvasó ezen a kategórián belül is a műfaj más-más alakváltozataival találkozhat. Igaz ugyan, hogy például a távlatteremtésben mindhárom szerző egyaránt jeleskedik, de már a *külső* és *belső* nézőpont érvényesítése eltérő szerkezeti arányokat eredményez (Bözödi esetében pedig a mű feltűnő aránytalanságához vezet). A tényyszerűség jelenléte ugyancsak különböző, a tényyszerűség és a lírai-gondolati reflexiók szervesülése nemkülönben. A valóság-értelmezés dimenzióit sem minden esetben gazdagítja az írói fantázia. Az viszont közös jellemzője mindhárom munkának, hogy szerzőik a történelmi tisztánlátás igényével és az írói szó felelősségének tudatában vállalkoznak szellemi otthonteremtésre, jövőépítésre. Elméleti megfontolásoktól függetlenül – hármójuk közül egyedül Balázs Ferenc indult elméletiróként – valamennyien a megismerés „rögös útját” járják, az egyedítől jutnak el az általánosig, s az egyetemtől térnek vissza a sajátosság értékdimenzióinak a tudatosításáig.

A MEGISMERÉS KISEBBSÉGI KERESZTÚTJAIN

Balázs Ferenc így üti le az alaphangot *A rög alatt*hoz:

„Az én igazi utazásom akkor kezdődött meg, amikor a világjáró út porát leráztam magamról, s nekiláttam, hogy megküzdjek a sorsommal, teremtsen meg az én életemet.

Erről az utazásról akarok most írni.

Számomra az elmúlt hat esztendő, ez új utazásom letelt ideje, tanulságosabb volt, többet jelentett, mint a kerek világ bejárása, mert míg ez utóbbi az-za ismertetett meg, hogy milyen húrokon zeng a világ, az előbbi azt mutatta meg, hogy az én kezemben hogyan szól az élet hangszere.”

Bözödi György „igazi utazása” akkor kezdődött, amikor az *Ellenzék* riporttereként faluról falura járva felfedezi a „bűnös utópiát”, amely megakadályozta, hogy a székelységről valóságos kép alakuljon ki a köztudatban; amikor ráébred arra, hogy *kisebbségi küzdelmet nem folytathatunk tévedésekre alapozva*. Bözödi maga is úgy érezte, hogy könyve megírásában annak – az évezredet átfogó – „történelmi utazásnak” volt elsődleges szerepe, amelynek során élményközelbe került a székelység „elfelejtett történelmé-

vel”. Nem véletlen, hogy 1939 őszén ezekkel a gondolatokkal fejezi be a *Székely bánja* bővített újrakiadásának előszavát:

„A magyarságot Európa keleti őrszemének nevezik előszeretettel, a székely nép pedig még a magyarságnak is külön őrszeme volt. És az őrszem sorsa mi lett? Az, ami lenni szokott: elbukott a harcban, legelőbb. De még nem halt meg, csak sebeiben vérzik, és hiszem, hogy gyógyítani is lehet. Ezt szeretném megmondani. Talán őrszemek vagyunk most is, nem az elválasztó hegyek átjáróit őrizzük az ellenségétől, hanem az egyetemesebb, emberibb eszméket. Helyzetünk talán csak a Gulliveré az óriások országában: nem mi lettünk kisebbek, hanem a körülöttünk levő világ vesztette el emberi arányait.”

Tamásinál derül ki igazán, hogy az út-motívum mennyire fontos – kötet-szervező – szerkezeti eleme a szociográfia-írásnak. Balázs Ferenc beéri egy utalással, hiszen előző kötete, a *Bejáróm a kerek világot* beszédesen bizonyítja, hogy az egyetemesség felől közelít a két világháború közötti erdélyi falu mindennapjaihoz. A *Székelyföld kapujában* című nyitófejezet után Bözödi megáll a helyszíni oknyomozásban, hogy megnyissa előttünk az ezeréves „történelmi utat”, amely a harmincas évek derekáig vezetett. Könyvének felét erre az „útleírásra” építi. Tamási szintén „fél könyvnyi időt” szentel annak érzékeltetésére, amíg Kolozsvártól eljut Székelyudvarhelyre, mert ebbe az „útleírásba” – találóan állapította meg Ágh István – a szülőföldvesztés és az otthonkeresés minden mozzanatát bele kellett sűrítene.²

Hogy mennyire tudatos szerkesztési elgondolás szerint alakult ez így, nyomban kiderül, ha a *Szülőföldemet* egybevetjük annak előképével, az 1934-es *Bajlított földömmel*. Ebben is szerepe van az „útleírásnak” s az amerikai élmények felidézésének – de mindössze egyhetednyi terjedelemben. Indítása nagylélegzetű, akárcsak az *Ábel-trilógiáé: Amikor kilencszázhuszonhatban hazajöttem volt Amerikából...* De az amerikai élmények csak a *Szülőföldemben* jutnak szerephez, amikor a hazalátogató író összehasonlítja ottani tapasztalatait a kisebbségi létviszonyokkal:

„Amikor Amerikában voltál, ott beszélhettél, ahogy tudtál, s ahogy akartál; iskolát állíthattál volna fel, amilyen tetszett; és a hivatalból nem dobtak ki, amiért nem tudtál elég jól angolul, hanem éppen felvettek, hogy legyen, aki a magyarokkal magyarul beszéljen. Pedig volt-e őseid közül egy is, aki harcolt volna vad indiánusokkal? Ugye hogy nem! De ezt az erdélyi földet művelték, éltek és haltak érte. [...] Hát szabad eléfordulni annak, hogy nem szólasz bátran a te nyelveden, csakhogy megóvjad magad a kellemtelenségétől? Vagy már annyira elcsüggedtél, hogy Makkai Sándorral tartasz, aki sok vívódás után arra jött rá, hogy kisebbségnek lenni erkölcsileg lehetetlen, s hogy erre az életformára nincs megoldás sehol! Ügyelj,

mert ő is első osztályon utazott, mivel püspök volt; s utaztában ilyenformán tusakodhatott sokszor, ahogy te is...

Már ebből a gondolatfutamból is egyértelműen kiderül, hogy a világlátott Tamási „lelki ideje” miért volt hosszabb Kolozsvártól Farkaslakáig, mint az a két hét, amíg 1926-ban az Atlanti-óceánt áthajózva megérkezett Kolozsvárra. Közel két évtizedes kisebbségi élettapasztalat írói megfogalmazása várt erre a hazafelé tartó útra. Tele a hazavesztés fájdmával és az otthonkeresés benső drámájával. Miközben mindvégig tudatában volt annak, hogy ennek a küzdelemnek a „kibeszélésével” juthat el a maga elé tűzött írói célkitűzések maradandó érvényű teljesítéséhez.

A négy szerkezeti egységre épített kötet első része a *Beszédes út hazafelé*, a második pedig az *Átkelés az aranyhídon* címet kapta. Mindkettő „beszédes”. A hazavesztés és az otthonkeresés stációit érzékeltetik. Már az útra készítő indíték sem mindennapi: az erdélyi származású bukaresti miniszterelnök első osztályra szóló vasúti szabadjegyet utalt ki Tamásinak az erdélyi magyar irodalom iránti tisztelete jeléül. A megtiszteltetést nem illett visszautasítani, s némi tépelődés után az író úgy döntött, hogy a szabadjegyet elfogadja, mert három évvel korábban már amúgy is ország-világ tudtára adta: *haza! útleírás lesz a legközelebbi könyve.*

Az első osztályra jogosító okmány birtokában „valami nagy románnak” véli Tamásit a hordár, akinek alázatos viselkedése ijesztően hat az íróra. A fülkékben mindenütt román lapokat olvasnak, ott is, ahová a helyjegye szól. Ám amint előveszi maga is úti olvasmányát, a magyar napilap leplezhetetlen idegességet támaszt körülötte, ami csak akkor szűnik meg, amikor Segesváron elköszön olvasmányaikba „temetkező” útitársaitól, az országgyarapodástól két évtized múltán is frusztrált „nagyromán intelligencia” tagjaitól. Alexandru Vaida-Voevod erdélyi származású román miniszterelnök még tisztában volt a Romániához csatolt magyarság értékeivel. Ennek kultúr-diplomáciai jelét is adta. De nyomban kommunikációs rövidzárlat keletkezik, amint az alsóbb hatalmi körökben elhelyezkedő „állami emberek”, hivatalnoki rétegek közvetlen érintkezésbe kerülnek a kisebbségiekkel. A helyzetből adódóan tehát maga az írás sem egymáshoz közelíti – ami hivatása lenne –, hanem éppenséggel eltávolítja egymástól a többségieket és a kisebbségieket. Kötetnyitó tanulságnak már ez sem kevés, de Tamási folytatja:

„Erdély földje ez; s te is erdélyi vagy. Nem jövevény, ki sóval vagy arannyal kalmárkodni jött volna ide. A nép, melyből származol, már itt volt ezer esztendővel ezelőtt. S ha igazuk van a tudósoknak, hogy az avorok maradványai a székelyek, akkor itt voltak ezelőtt is. [...] S most ingerülten néznek mindenütt reád, ha nyelveden szólsz ezen a földön; s még úgy jársz a legjobban, ha nem válaszolnak.”

(Az „első osztályú fogadtatás” méltó ellentételezéseképpen olvasható az író gyermekkori emlékeit megidéző részben Pável bácsi vásári históriája: bár csak gesztusnyelven tudtak értekezni, a farkaslakiak mégis hozzásegítették, hogy – lovait ellátva – hazatalálhasson. A népi érintkezésben megnyilatkozó emberség példázatával arra hívja fel a figyelmet Tamási: mennyi kár származik abból, hogy ez a harmónia 1918 után „megzavarodott”).

Segevártól másodosztályon utazik tovább a *Szülőföldem* szerzője, ahol is a „kultúrózonos programteljesítők” képében láthatja viszont a többségi „intelligencia” képviselőit: papokat, tanítókat, hivatalnokokat – a Székelyföld módszeres elrománosításának magasan felülfizetett eszközeit. Próbálja őket is megérteni, akárcsak az első osztályon utazó „nemzetvédőket”, hiszen meglehet, hogy csak így nyílik lehetőségük szegény szülei anyagi támogatására vagy kisebb testvéreik taníttatására. Amikor már itt is „kiismerte” magát, átmegegy a harmadik osztályra, ahol *vidáman és színesen csobog* a székely beszéd, ahol *elevenség és jókedv csobog*, mintha nem is az anyni bajt látott Székelyföld kapujában volnánk.

„Harmadosztályú állampolgárként” érkezik tehát szülőföldjére Tamási Áron. Az olvasó közben többszörösen átélheti a hazavesztés trianoni traumáját. A segevári intermezzo és a Székelyudvarhelyen töltött „ajándéknap” értékeltettsége ugyancsak hozzájárul ehhez. Ez utóbbi igazi szerkesztési „trouville”. Nemcsak azért, mert ez a tünődésre szánt nap alkalmat nyújt számára, hogy felidézhesse azt az epizódot, amikor Amerikából 1926-ban hazatérve „a honban nem lelé hazáját”; amikor az útnak indító iskolavárosban letartóztatták, az államhatalom közegei gyanús idegenként kezelték, és csak csendőri kísérettel pillanthatta meg Farkaslakát. Fontos ez az epizód azért is, mert a kisebbségi sorson tünődve, írásművészetének ugyancsak hazajáró, otthonkereső szellemképeit megidézve felfedezhette a szociográfia műfajtagító lehetőségeit. Az útleírás így nyer jelentéstöbbletet: minél jobban közeledik az író szülőfaluja határa felé, annál inkább erősödik az olvasóban az *összetartozás* és az *idetartozás* felemelő érzése, és ugyanakkor fokozatosan halványodik a szülőföldön való számkivetettség – *elidegenítettség* – tragikumuma. A jövőteremtés érdekében.

Hogy a biztató jövőkép megtalálásának a helyszínére érkezhessen, az írónak – akárcsak a mesebeli hősöknek – meg kell küzdenie még egy akadállyal: át kell kelnie a szülőföld birtokba vételének „aranyhídján”. A sok próbának kitett mesehős közismerten az aranyhídon át érkezik meg a királykisasszonyt rejtő kastélyba. Fizikai értelemben két partot, két világot összekötő vízi tüneményt jelent a fogalom: a felkelő vagy lemenő nap látványa a vízfelület fölött. Akkor jelenik meg, amikor a nap visszatükröződése hídszerűen összekötni látszik a két partot. Erre a motívumra épül a kötet második része, az *Átkelés az aranyhídon*. Vagyis a székely anyavárosból a Farkaslakára vezető tizenkét kilométeres szekérút leírása. Amelyen – a Baknya-tetőre érve – feltűnik a két világ elszakíthatatlanságának „láthatat-

lan bilincse”, mely kötöttségei ellenére nem a szabadság-fosztottság jelképe, hanem az írói munka értelmének érzékeltetése.

„Az esti fátyolon keresztül csak derengve látszik a torony, de ahogy a száját sötétben is megkapja az ember, olyan pontosan tudom én is, hogy mi hol van ott a derengésben. Valósággal nyűgbe ver valami különös érzés, amelyhez hasonlót soha semmi nem ébresztett bennem, csak a föld, ahol ringott a bölcsőm. Nem öröm és nem fájdalom ez az érzés; nem szárnyalás és nem is megenyhülés. Kehely talán, miben e földi élet levének kivonata van: az a titokzatos, egyetlen ital, melybe a kerek földnek minden fűszere egybefőzetett. Ízében mind ott találod az édes és keserű fűszereket, a mérgezőket és a gyógyítókat, nemkülönben a kábítókat és a józanító fűszereket. Isten s majd szülő nem kérdezte tőlünk, hogy innánk-e belőle, hanem megittattak, mint tehetetlen áldozatokat. S ami éltetett egyfelől, mérgezett ugyanakkor; s mint testnek és léleknek legnagyobb szenvedélyét, azóta sem tudjuk leszokni ezt az italt.

Rabjai vagyunk.

És nem tehetünk egyebet: hordjuk ezt az örökös, láthatatlan bilincset, mely egymagában is elegendő volna arra, hogy az ember szabad soha ne lehessen. S még úgy a legjobb, megadással hordjuk, és rozsdáit magunk takarítjuk, mert aki lázadva összetöri ezt a kelyhet, a hegyeket teszi egyenlővé a sík földdel, hogy magának zugot sehol se találhasson.”

TUDOMÁNYOS IGÉNYSZINT, TÉNYSZERŰSÉG

Bözödinél a legerőteljesebb a mű tudományos színezete. Nem véletlen, hogy a kortársak egy része tudományos vidékmonográfiának vélte. Nemcsak a történelmi rész kidolgozásához végzett önálló kutatásokat, a bejárt települések leírásakor is megpróbál tudományos (településtörténeti, demográfiai, mentalitástörténeti, gazdasági stb.) szempontokat érvényesíteni. Mindez a *Székely bánja* szerkezetét is alapvetően meghatározza: a jelen kérdéseit sűrítetten bemutatató drámai expozíció után következik a történelmi oknyomozás, majd a jövőteremtő küzdelem érzékeltetése.

Egy Balázs Ferenc-megszállottságú unitárius lelkész kálváriáját ismeri meg 1932-ben Böződi, az ő hétéves históriájából bomlik ki aztán az egész székelység – „a balladák komor fenségével” (Balogh Edgár). (Lukács Sándor Balázs Ferencsel egyidőben került ki Angliába, majd Amerikába. Lőrinczi Lászlóval triászban ott alakították ki mindhárman erdélyi életépítő elképzeléseiket.) Az expozíciót követő „félkönyvnyi fejezet”, az *Elfelejtett történelem* – találón írja Csapody Miklós 1986-ban megjelent elemzésében – a kötet legmozgalmasabban és legjobban megírt része.

„A székelység valódi történetét logikus okfejtés és összeszedett argumentáció kíséri, melyet mint az árnyék követ a »bűnös utópia« felmagzásának kísérteties históriája. Tűzvész, háborúk, vér, felekezeti széthúzás, a jog félresöpörése, felkelések és bukások. [...] A népi tömegeknek ez a le-romlása 1867 után felgyorsult, az arányosítás (a közös földek felosztása) és a tagosítás (a birtokok egységesítése) csak erősítette a folyamatot. A bontakozó kapitalizmus pénzügyi fellendülés helyett a lelkiismeretlen magyar bankpolitika »eredményeit« hozta.”³

A kötet második fele a személyes tapasztalatok rögzítése. Jellegénél fogva másnemű, mint a történelmi fejezet. Tájrajz és állapotrajz követi egymást a „felemelkedés szigeteinek” keresése közben. Sokszor elnagyoltan, vázlatzerűen. Az egyenetlenség és az esetlegesség feltűnő jegyeit Csapody az újságírói munkából eredezteti, másrészt – a kötet egészére is vonatkoztatva – Bözödi történelemszemléletének egyoldalúságával magyarázza. Csak megerősíteni tudja Venczel József és Jancsó Béla kortársi megállapításait: hiányzik „a székelyföldi hétköznapok otthonos – nem idilli, de békés – világa, lát-hatatlan marad a nyugalmas időkben alkotó, kultúrateremtő székelység”. A feudális rend korlátainak és megtorlásainak az előtérbe helyezésével, a gazdasági viszonyok sokszor fásasztó bemutatásával (arányosítás, tagosítás) óhatatlanul aránytalanná válik a történelmi tabló is, ami ebben a formájában csak növeli az olvasó hiányérzetét: miként volt lehetséges az, hogy annyi véresvesztés és történelmi igazságtalanság ellenére (amihez még jócskán hozzáadódott az önpusztítás – a kötet második felében lajstromozott – megannyi kártétele: gyermekhalandóság, egyke, szifilisz, öngyilkosság, kivándorlás, hit- és nemzetelhagyás, oktalan virtuskodás stb.) a székelység mégis megmaradhatott? Bözödi nyilvánvalóan nem érzekelte kellőképpen – és erre hívta fel a figyelmet 1986-os elemzésében Csapody Miklós is –, hogy „e közösségek nem csupán minduntalan alávetettek, hanem még ebbéli állapotukban is szigorú és emberséges erkölcsi rend, etikai, erkölcsi normák szerint rendezték be és szabályozták tagjaik életét, amint erről a fennmaradt faluközösségi határozatok, a rendtartó székely falu írásos emlékei tanúsítanak”.⁴

Balázs Ferencnek kezdetben nem állt szándékban, hogy módszeres levéltári kutatásokat végezzen, könyvének egyik legizgalmasabb fejezete (*A levéltáros*) mégis ösztönzőleg hatott a „székely communitas” törvényeinek későbbi tanulmányozóira. Akkoriban az egyházközségek jegyzőkönyvei századokra visszamenően a parókiákon porosodtak – az állambiztonságiak figyelme még nem terjedt ki rájuk, mint a Ceaușescu-időkben –, s amikor felmerült a templomújítás igénye, utána kellett nézni az építéssel és javításokkal kapcsolatos adatoknak. Mint annyiszor életében, a szükségéből kovácsolt erényt, és mellé szegődött a szerencse. Amit annak is köszönhetett, hogy nem volt egészen járatlan ebben a munkában, mivel Kelemen Lajos mellett végzett diplomatikai gyakorlatot a teológián, s így hamar belefeled-

kezett az első tekintetre „megfejthetetlennek” tűnő XVIII. századi jegyzőkönyvek, egyháztörténeti feljegyzések folyamatos olvasásába. A levéltári letmentést aztán már nagy kedvvel egészítette ki más történeti forrásmunkák tanulmányozásával.

A Debreczeni László segítségével felújított mészkői templom ma is Aranyosszék büszkesége. De a Hurkalyuki Társaság történetének a felfedezése sem kisebb jelentőségű. Hiszen a közösségi földek használatának olyan helyi rendszerére bukkant, amely „emberségi és mindenségi szempontból talán a legtokéletesebb”, s amelyre éppen ezért demokratikus társadalomszervező munkája során maga is építhetett. Az *Erdélyi Fiatlok* hasábjain megjelent tanulmányaiban és *A rög alatt*ban egyaránt azt hangsúlyozta, hogy Erdélyben csak olyan termelési csoportosulásokra lehet rávenni a kisgazdákat, amelyben ki-ki megőrizheti biztonságérzetét. Éppen ezért a közbirtokossági hagyományok továbbfejlesztését tartotta célravezetőnek, és nem például a föld tulajdonjogának a megszüntetését. A két világháború közötti Erdélyben ugyanis még sok helyen éltek a hajdani földközösségi forma maradványai.

„A communitas hosszú évszázadokon át lehetett vagyonközösség, a falu lakója pedig – írja Imreh István akadémikus – »a községi föld társtulajdonosa is volt«. Maga a faluközösség azonban szintén lehetett társtulajdonos. A törzsi, nemzetségi szervezet formáiból kibontakozó és széki, tehát területiális, szomszédsági keretekben újjárendeződő népesség nem minden területet osztott meg a falvak között. Maradt olyan is, amelyhez minden egyes település jogot formálhatott. A Moldvával szomszédos határterületek, az elpusztult települések megművelhető területei szintén több falu vagy az egész szék tulajdonává váltak.”⁵

Érthető tehát a demokratikus hagyományokat kereső Balázs Ferenc öröme, amikor az osztásos földközösségi rendszer maradványait Aranyosszéken is fellelte. Mészkői kísérlete is azon az elven alapszik, hogy senki a mások kárára előnyhöz ne juthasson. A zöldségtermesztésre kiválóan alkalmas Kopta-kert ugyanis az unitárius egyházközösség volt, ötven magyar család megélhetését biztosította a legnehezebb időkben is. Az egyházközösség a közös vagyon kezelését egy önkormányzati szervnek, a Hurkalyuki (későbbi nevén: Kopta) Társaságnak adta át, amely vezetőségét a gazdálkodókból választotta. A nyilatkat szétesztő közgyűlésen mindenki egy szavazattal lehetett jelen. Erre mondta Balázs Ferenc, hogy *egyetemes szempontból más fölfogas helytállónak, igazságosnak nem fogadható el.*

Feltűnő jegye *A rög alatt* „tudományos színezetének”, hogy miközben a szerző a helyi hagyományok modell-érvényű megerősítésén fáradozik, azzal akar példát mutatni, hogy ő maga szakkönyvek alapján gazdálkodik. Ez pedig a múltból átsugárzó éltető hagyomány és a jövőformáló modernitás drámájához vezet. Hiszen eleinte több a kudarca, mint a bevált eredménye.

A konfliktus azonban a templomújítás idején éleződik ki igazán. Emberei nem értették meg a haladás titkát.

„Hogy magyarul kell moderneknek lennünk! Hogy az isteni élet még az emberen keresztül is a gazdag, dús változatosságban, nem pedig az egyformaságban keresi az egységet. Vakmerő az, aki fehérbe vagy vörösbe akarja az egész világot öltöztetni! Egy kaptafára húzni a föld minden népét nem akarhatja más, csak a hernyó elbizakodottsága...”

Ennyiből is kiderül: Balázs Ferenc voltaképpen a vegyes lakosságú erdélyi falu mentalitásbeli szimptomáit tárta fel a harmincas évek derekán. És ezzel máig nem méltányolt szolgálatot tett a mentalitástörténeti kutatásoknak. Ám ugyanakkor hozzásegít a tényszerűség fogalmának értelmezéséhez is. *A rög alatt* sem tudja érdeme szerint értékelni az, aki nincs tisztában ennek a rendkívüli jelentőségével.

A szociográfia-írás igényelte *külső* és *belső* nézőpont egyidejű érvényesítése teremt meg tehát Balázs Ferencnél a mű szerkezetét, kohézióját. Hogy egy századokon át betokosodott gondolkodásmód kergét fel tudja törni, hogy (kezdetben: kevés számú) híveit és modernizáló törekvéseit jó ideig elutasító (kezdetben: ők voltak többségben) mészkiékek a reális ön- és közösségi érdekérvényesítés lehetőségeinek a felismeréséhez eljuttathassa, Balázs Ferencnek drámai küzdelmet kellett folytatnia – nemcsak falusfeleivel, hanem önmagával is.

Amikor világ körüli útjáról hazaérkezett, még csak nagy vonalakban látta a maga elé tűzött célokat. A részletkérdések megoldásához nem volt kellő szakmai tapasztalata. Egyén és közösség fejlesztését a maga szerves egységében képzelte el. Nem állított fel merev prioritásokat, így kezdeti kudarcai sem viselték meg annyira. Eszközeit mindig aszerint válogatta meg, hogy a kínáló alkalom milyen célok elérését teszi számára lehetővé. A székelykeresztúri tapasztalatok birtokában már azzal is tisztában volt, hogy *sok jónak éppen a falusi ember makacs értetlensége az elrontója, amelyen egy kis rendszeres továbbképzés könnyen segíthetne*. Ezért lát hozzá már az első mészkiői évben a népfőiskola-szervezéshez. És igaza volt, mert a mentalitásváltás beindításához, az egészségesebb és korszerűbb gondolkodásmód kialakítása felé vezető úton a népfőiskolai tanfolyamokon eszmélkedő fiatal korosztályok legtehetségesebbjeiben lelt szövetségesre. Velük együtt építi és álmodja tovább vidékfejlesztő programját, és amikor betegsége végképp megfosztja a másokért végzett áldozatos munka közvetlen – tett értékű – lehetőségeitől, betegágyához kötötten megírja ennek a küzdelemnek a drámai naplóját. Így válik maga a könyv is példasugárzó, modellteremtő cselekedetté. Olyan művé, amely a tényszerűség fogalmát nemcsak részleteiben, hanem a maga egészében is kimeríti. Alighanem ez *A rög alatt* legfőbb jellegzettsége, és ebből adódik örök időszerűsége.

Tamási könyvének nincs közvetlen tudományos igény-színezete, az adatok és statisztikák teljesen hiányoznak belőle. Mégis minden sorából kiérződik, hogy valós tényekre alapozza mondanivalóját. Csakhogy nála a tények egy ezeréves gondolkodásmód megragadásában „érhetők tetten”. Ehhez viszonyítva válnak szembetűnökké a kisebbségi idők eróziójának kitett szülőfalu mentalitásváltozásai. A kisebbségi helyzet által előidézett értékvesztés és az ezeréves népi életforma értéktelítettsége közti feszültségben keresi Tamási a jövőteremtés lehetőségeit. Voltaképpen a mentalitásváltás felismeréséből fakad a kötet szerkezeti tagolása is, ennek a rendezőelvnek az érvényesítése teszi koherens alkotássá a *Szülőföldemet*.

SZAVAK ÉS TETTEK AZONOSSÁGA

A leírt szó felelőssége mindhárom műben érzékelhető, csak más-más hangsúlyokkal jelentkeznek.

A szókimondás bátorsága leginkább Bözödi művét jellemzi. *A Székely bánja* írója „bátran utat vágott kisebbségi népeletünk gátlástalan elemzése s így igazi és őszinte nemzeti önismeretünk felé” – szögezte le nyomban a kötet megjelenése után Balogh Edgár (a kiadást elősegítő nemzedéktársak egyike) a nagypéldányszámú *Brassói Lapok* 1938. június 20-i számában. A *Keleti Újság* július 30-i számában Mikó Imre is kiemelte a szerző lelkiismeret ébresztő bátorságát, és „szép emberi cselekedetnek” nevezte Bözödi munkáját. Jancsó Béla ugyancsak „példamutató tett”-ként értékelte az *Erdélyi Fiatalok* hasábjain⁶ a „helyesebb önismeretünk felé” utat törő vállalkozást. (Azzal együtt, hogy – a szociológus Mikóhoz és Venczelhez hasonlóan – jól látta a könyv számtalan fogyatékoságát.) A kötet bővített újrakiadásához írt előszavában Bözödi 1939 őszén egy mondat erejéig kitér az elutasító bírálatokra:

„Akadtak néhányan, akiknek fájt a feltárt igazság és a könyv megjelenése után is minden buzgalmukkal azon voltak, hogy elgáncsolják szélesebb körben való terjedését, nehogy közvéleményt formáló tényezővé válják –, hogy újólaj leszögezhesse alapállását: Ha nagy tévedéseket és mulasztásokat kellett megállapítanom a múltban, ezt nem kevés fájdalommal tettem, mert érzem, kisebbségi helyzetünk fokozott felelősséget és fokozott körültekintést követel meg az írótól a letűnt idők bírálatánál. De az igazság és a jövő érdekében vállalnom kellett a küzdelem súlyát, nehézségeit és veszedelmét.”

„Példamutató tett”-ként értékelhető az is, hogy 1943-ban, amikor a Püski Sándor vezette Magyar Élet kiadó vállalkozott a *Székely bánja* megjelentetésére, Bözödi többségi helyzetben sem változtatott semmit a mű alapkonceptióján (némi bővítéssel csak a szerkezetén), mert úgy látta, hogy az új vi-

szonyok között *a szegény székelységnek nem a sorsa, hanem csak úri vezérkara változott.*

Hogy a szavak és tettek azonossága mennyire mű-konstituáló tényező a szociográfia-írásban, a legegyértelműbben *A rög alatt* genezisében mutatkozik meg. Világ körüli útvjáról hazatérve Balázs Ferenc már csak akkor látta értelmét a leírt szavaknak, ha abból cselekedet származhat. Közismerten a tudatos létformálás megszállottja volt, jól tudta: más az írás és más a cselekvés társadalmi közege.

„Csak egynek van ereje, jogosultsága: a tettnek. /.../ Bűn, ha a szóbeszéd miatt a valóságos élet megrövidül /.../ S én mégis írok, mert falumba gyökerezve fejemet feldugom. Távolabbra nézek. Nem akarom elveszíteni a kapcsolatot a nagyobb világgal. Ha én tudok róla, ő is tudjon rólam.”

S mert világtávlátban, emberiségi méretekben gondolkodott, tisztában volt azzal is: az emberiség – s benne a kisebbségek – sokasodó gondjainak a megoldása érdekében globális és helyi szinten egyaránt cselekedni kell. S lehetőleg egydőben. Mivel a felülről elrendelt „világmegváltás” csak diktatúrával valósítható meg, az emberhez méltó életvitel megteremtésének lehetőségét az alulról felfelé épülő társadalommodell érvényesítésében látta; az egyén, a család, az egymásba és egymásból épülő kisebb és nagyobb közösségek, valamint az állam viszonyrendszerének megnyugtató rendezésében; hogy sem az egyének, sem a közösségek ne legyenek, ne lehessenek kiszolgáltatottjai a mindenkori hatalmak kénye-kedvének. Ma is megszívlelendő felismerése: bizonyos dolgok csak az egyénre, mások meg kizárólag a közösségekre (civil társadalmi szerveződésekre) tartoznak, ismét mások az államra, a nemzetre, az emberiségre. Ha mindenik megtenné a maga helyén és a maga idejében azt, ami kizárólag tőle függ – egyből áttekinthetőbbé és működésképesse válnának az emberi viszonylatok.

Teljesen szokatlan volt abban az időben, hogy a szószerkről sem szólt másként híveivel Balázs Ferenc, mint ahogy a munkás hétköznapiakon a falu ügyes-bajos dolgainak a megbeszéléseikor. Nem lehet megrendültség nélkül olvasni ezeket a sorokat:

„A palástot magamra öltöm: pap vagyok.

De elsősorban próféta.

Szólok az igazságot, hirdetem az igazabb, teljesebb, istenibb élet szükségességét, akár élvezik a beszédeimet a hívek, akár nem. Lennem kell a falu élő lelkiismerete, a jóság fölmutatója, a gyarlóság ostorozója. Tudom, vannak, akik templomba nem járnak, mert a kemény beszédet nem bírják. Mások talán szívesebben hallgatnák minden vasárnap a Noé történetét s az özönvíz előtti dolgokat. De lennem kell az isteni élet jeladója 1934-ben, ha tetszik, ha nem az embereknek.

Isten országának vagyok a munkása, s Isten országa: élet. A templom négy fala között legfelsőbb lelket nyerhetünk: indítást, útbaigazítást. Vezetnem kell népemet élete minden fordulatában az isteni magasságok felé. Bele kell avatkoznom gazdálkodásába, pénzköltésébe, építkezéseibe, ruházkodásába, szabad idejének fölhasználásába. Szépséget, szeretetet, megértést, igazságot nemcsak prédikálnom, megvalósítanom kell a lehetőségek határain belül. [...]

Engem a vallás azért érdekelt, mert benne az emberi élet legfőbb egységbe hozó, egységben tartó erejét látom. A mi úgynevezett modern életünkben ennek a hiánya a legkiütőbb.

Úgy éreztem és úgy érzem, hogy a bennem kialakult vallásosság az az egyetlen szükséges új hit, amely az értelmi fejlődés új állomására érkezett emberek lelkét visszaadja. Az elhivatásom, a kötelességem, a rendeltetésem ezt az új hitet szerteszugarazni, a világba robbantani.”

Tamási is a családból indul ki, majd a faluközösség és a népi életforma „történelmi teherbírását” veszi szemügyre – a kisebbségi létviszonyok második évtizedének vége felé, amikor a Trianon utáni (kisebbségmentő) illúziók maradéktalanul szertefoszlottak, és az is kiderült, hogy a kisebbségi önszerveződés sem járt a kívánt eredménnyel; sem külpolitikai, sem belpolitikai eszközökkel nem lehetett a nemzeti kisebbségek és a román állam viszonyát megnyugtató módon rendezni. Tamási írásművészetét haláláig a szülőföld táplálta, de elhivatottságának igazi értelmét akkor fedezi fel, amikor faluja és nemzete sorsát azonos értékrendszeren belül, egyetemes összefüggésben szemléli. Ezeket az összefüggéseket pedig a kisebbségi helyzet „kihívásai” tudatosították benne.

„Túlságosan kutatóvá tett ez a kisebbségi sors, csupa felelősséggel terhelte minden kimondott szavamat, nemzeti érdekek képében jelenik meg az egyéni fájdalom és öröm; s főképpen sűrű és igényes lett rajta a rosta, amelyen áthullnak a gondolatok. Szenvedélyesen kutatom az összefüggéseket, mindent meg akarok magyarázni magamnak, hogy tévedés nélkül egységbe fűzhessem ennek a társatlan népnek életét, s úgy keressem számára az utat, ami előrevezegethet.”

E vizsgálódásoknak és elmélkedéseknek köszönhetően jut erre a megállapításra Farkaslakán szemlélődve az író:

„Mint egy balladának, olyan szigorú a formája ennek az életnek. De emberi számítás szerint legalább biztos, megtartó és erős.

Igen, gondoltam magamban, erről is könyvet kéne írni, sőt erről kéne igazán: a népi életformának ezeréves lelki és testi szerkezetéről, melyet nem politikusok ácsoltak össze valamelyik társadalmi osztály védelmére, hanem névtelem emberi mű, mint a nyelv. Nem kezdetet lát a születésben

és nem véget a halálban, hanem csak személyi változást mind a kettőben. S nemcsak az embernek emberhez való kapcsolatát szabályozza, hanem a szövetséget is, melyet a természettel és az Istennel mindnyájunknak meg kell kötnünk. Valóban olyan életforma ez, melyben a közösség az első és legfőbb személy, s lelkében változatlan, csupán az atyák és a fiak cserélik egymást.

Bizony, meg kéne írni ennek a formának a testi és lelki szerkezetét, hogy a nemzet, mely országokban és osztályokban él, elmélkedjék rajta, és foganjon vágyat arra, hogy szellemben és lélekben egyetlen személy legyen.”

Amiként a Balázs Ferenc gyenge testét idő előtt szétporlasztó „magasfeszültségű életáram” a „mindenség sodrába” próbálta beállítani a két világháború közötti erdélyi életet, Tamási is tisztában volt azzal: nem menekülhetünk el mindannyian Makkaival, nekünk itthon kell betöltenünk a szellem törvényeit. Ahogy Sütő András fogalmazott első amerikai útjáról hazatérve: nekünk nem ott, hanem itthon vannak európai szintű elvégeznivalóink; minél több szállal kötődünk a szülőföldhöz, amelyből vétettünk, annál többet jelenthetünk a nagyvilág számára is.

A PÉLDÁZATOK SZEREPE

Balázs Ferenc a kisebbségi modus vivendi példázatát nyújtja *A rög alatt*-tal: a két világháború közötti helyzetben sem kényszerülhet az erdélyi magyarság arra, hogy lemondjon az élet teljességének igényéről; az élet korszerűsítése során azonban csak azokat a nyugati törekvéseket kell meghonosítania, amelyek saját értékrendünkbe illeszthetők és közösségi érdekeinkkel egyeztethetők. Nem utánozni kell a Nyugatot, hanem erdélyi módon gondolkozni: *Ami Dániában kialakult, az dán: emberileg és történelmileg. Amire nekünk szükségünk van, az erdélyi kell hogy legyen.*

Böződi példázatai a kisebbségi felemelkedés Balázs Ferenc-i „szigeteiről” azt sugallják: csak reális önismeretre lehet jövőt építeni, saját értékeinket idegen érdekekért sosem szabad kockáztatni:

„Reményünket önmagunk erejébe kell vetnünk, nem a mások segítségébe, és belső erőt csak úgy nyerünk, ha megtisztítjuk szemléletünket és közelebb visszük a valósághoz.”

Aminek nem mond ellent Tamási üzenete: évezredek alapjai vannak a jövőteremtésnek, a kisebbségi lét csak múló intermezzo (átmeneti állapot) a történelmi időben. Példázatai voltaképpen ezt a felismerést teszik nyilvánvalóvá az egész kötetben. Ezek szerkezetét pedig a *belső* és a *külső* láttatás szempontjai egyaránt alakítják: 1. az író követendő magatartásformákat fejez fel szülőföldjén, 2. ugyanakkor a maga tudatos szülőföld-ragaszkodását,

felelős írói viszonyulását is példaszerűként posztuálja (akárcsak – mutatis mutandis – Balázs Ferenc vagy Böződi). Tamási arról akarja meggyőzni olvasóját, hogy a szülőföld vállalása nem lehet kérdéses, mert:

„Természetes és szükséges része identitásunknak, s ezen állítás igazságának belátásáért az »élni kell« elszántságával élő néphez kell fordulni, mert tőle lehet megtanulni azt a szemléletet és magatartást, amely a kisebbségi létben megtartó lehet. A példázat címzettje az eszmékkel vívódó értelmiségi, akinek a történet tanulsága szerint újra kell definiálnia viszonyát a néphez, s életünk adottságához. A Makkai Sándor döntésére való utalás és a dombtetőn kiszakadó vallomásban a teremtett világ kisebbségi létének elismerése a megvalósulóval szemben egyértelműen utal az új magatartás kialakításának szükségességére. A szegénység, a nép és az érték összekapcsolása elsősorban nem szociális töltetű, hanem a természetes, az adottságok tudomásulvételén alapuló életet mint az értékképzés lehetőségét állítja szembe a vonat első osztályán való utazás által példázott, s az eszmék közti választásban megkonstruált élettel. Ismeretes, hogy a népi irodalom egyik fő problémája az volt, hogyan lehetne megmutatni a népi életmód, szemlélet és mentalitás romlásában azokat az értékeket, amelyekre mégiscsak a nemzeti-társadalmi megújulást lehetne alapozni. Tamásinál mindez úgy oldódik meg, hogy az életet mint a kisebbségi léthelyzetben etikaivá formálódó vitális értéket teszi meg minden értékképzés kiindulópontjává, s ezzel minden egyéb hozzá kapcsolódó érték is pozitívba, lehetségesbe fordul át.”

LÍRAISÁG, VALLOMÁSOSSÁG

A próza költőjeként számontartott Tamásinál nyilvánvalóan domináns elem. Nála szervesül leginkább a tényszerűséggel. Ennek köszönhető a *Szülőföldem* nagyfokú szemantikai telítettsége. A valóságértelmezést nem (mulandó) elméleti – történelem- és/vagy vallásfilozófiai – fejtegetésekre bízta, hanem (időtlen) költői képekre és példázatokra. Ez az „emberi végtelenbe kiterjesztett tanúságtétel” (Lakner Lajos) a történelmi szenvedések által megszentelt megtartó hagyományok „jelen idejű állapotáról” és jövőalakító funkciójáról („mégis élünk”) teszi lehetővé az író számára, hogy mások számára is érvényes igazságokat ismerjen fel az általa megélt értékelményekben.⁸

Közismert irodalomtörténeti tény, hogy Balázs Ferenc és Böződi élete végéig verseket is írt, pályakezdése idején pedig Tamási is kipróbálta tolla erejét ebben a műfajban (igaz, kevesen tudják már, hogy – kellő írói önismeret híján – publikálta is azokat). Vizsgálódásunk szempontjából viszont az a leglényegesebb, hogy *A rög alatt* a halál előtti évek „vallomáskényszerében” született: a megértés és a szeretet benső napja ragyogja át az egész

művet. Bözödi pedig tudatosan visszafogta „lírai énjének” erényeit, jóllehet azt vallotta, hogy *szociográfiát nem lehet csak tudományos eszközökkel, hiteles tények felsorakoztatásával írni* – költői megszállottság, lírai hevület is kell hozzá. Csakhogy idegenkedett az előtte járó írónemzedék irodalomfelfogásától: sokallta a székely világ ábrázolásában túltengő líraiságot; a tárgyilagosság, a hiteles valóságkép megjelenítése volt az eszményképe.⁹ Ennek a felfogásnak tudható be, hogy míg a lírai szemlélet teszi lélekbe markolóvá Tamási és Balázs Ferenc művét, a Bözödiét a történelmi balladákra emlékeztető tragikus látásmód öleli egységbe. Amint azt a *Székely bánja* megjelenése után Balogh Edgár is érezte:

„A társadalomrajz részletein keresztül egységes drámai szerkezet bontakozik ki a költő i alkotás komor fenségével.”¹⁰

Balázs Ferenc már azzal is (formai) jelét adja könyve vallomásos jellegének, hogy *A rög alatt* minden egyes fejezetét szabadversnek tűnő mottóval indítja. Ezeknek – bár nem igazi költemények – szövegszervező funkciójuk van: „lírai előképei” a soron következő rész gondolati magvának, gondolatritmusának. Nem esetlegesen, nagyon is célirányosak. Indulás kori avantgard szemléletének „nyomjelei”. Ez a szemlélet teljeseedik ki voltaképpen magában a műben is. *A rög alatt* olyan alkotót revelál, aki megszenvedett életének úgyszólván minden idegsejtjét beépítette könyvébe, s aki minden korábbi műfaját képes volt feláldozni azért, mert végül is a tényirodalomban ismerte fel az alkatának leginkább megfelelő művészi szemléletmódot.

„Pedig igazában költő volt – írta halálának harmincadik évfordulóján Bözödi –, egész lángoló élete, lobogása ezt mutatja. [...] Költőnek indult és költőként halt meg, az életnek szánt sok munka, próbálkozás után halálos ágyán már csak versekkel viaskodott.”¹¹

A költői prózát teremtő Tamási a szociográfiában sem tagadja meg korábbi önmagát, sőt ebben a műfajban emeli igazán tökélyre írásművészetének elismert erényeit. Miután szülőföldjén felismeri az évezredek küszködéssel megformált „isteni mű” primátusát.

„Évekig küszködik valaki, hogy könyvekben megteremtsen egy világot. De ahogy akarná és ahogy szeretné, úgy sohasem sikerül. S akkor eljön egy tájra és beszél emberekkel; nézi a házakat, a föld hajlatait és a fény bujkálását azok felett; orrában érzi illatát a földnek, aminek sarát a kezén és a lábán hordozta valamikor, s a porát az arcán: igen, eljön erre a tájra, és akkor betelve látja, hogy amit nem tudott megteremteni, itt van az isteni mű!”

Többen is feltették már a kérdést: miként lehetséges az, hogy az idő erő-
zójának kitett szülőföldjén az író olyan értékekre talált, amelyeket egyete-
mesen példaadónak érzett? A választ az idézett szövegrész hordozza. Ahogy
Balázs Ferencnél az „Istennek tetsző élet” megteremtése a legfőbb vezérlő
elv, Tamásinál az „isteni műként” megformált lét értékrendszerének élet-
alakító képességébe vetett hit – az „élni kell” éthosza – jelenti az alternatívát
a pusztulással, az identitásvesztéssel szemben.

AZ ÍRÓI FANTÁZIA SZEREPE A VALÓSÁGÉRTELMEZÉSBEN

Már a kortársak szövegértelmezéseiből is kiolvasható: minden korábbi
Tamási-műhöz viszonyítva a *Szülőföldem* az író legvalóságosabb, legtényszerű-
bb alkotása. Hiányzik belőle a mítosz, a mese, a ballada reinkarnációja,
kompozíciós szerepe. Ebben vallott a legközvetlenebbül önmagáról, népé-
ről, a kisebbségi állapotokról, nemzete megoldásra váró sorskérdéseiről.
Művével a korabeli valóság új szempontú értelmezésének lehetőségét te-
remtette meg. És minthogy ez esetben is világteremtésről van szó, bősége-
sen élt az írói fantázia sugallataival. Ami csak növeli a mű hitelességét. Gon-
doljunk csak arra az udvarhelyi jelenetre, amelyben „idegenné bűvöli ma-
gát”, csakhogy előítéletektől mentesen vehesse számba a hontalanság álla-
potát; a képzelet segíti át a megismerés „aranyhídján”; ez teszi lehetővé,
hogy megváltozott szülőföldjén a mindennapi valóság tragikus látványán fe-
lülemelkedjék. Jól érzékeli a *Szülőföldem* jelentésrétegeinek 1992-es elemző-
je:

*„A világ számunkra való varázsolásának eszköze a képzelet, amely ké-
pek segítségével teszi megfoghatóvá, érthetővé (például a gyümölcsöt
szedő emberek története), elviselhetővé (például elkeseredésükben ön-
magukat sorban felakasztó emberek története) a világot. Sőt, az örök
formát, tehát örök létet is adó lélek még az elmúlással is szembe tud
szállni. [...] Minden a megformálás megtartó erejéről, életalakító képessé-
géről beszél. A forma, a lélek, a szellem mind valóság. [...] A mű paradig-
matikus, programatikus igénye, a hatásközpontú beszédhelyzet is a for-
ma, a megformálás létalakító erejéről tanúskodik. A példázat, a vallomás
erejével morális jelentésű közös érzék kialakítására törekszik, amelynek
központi magja az adott élet, a szülőföld vállalása. [...] A szülőföld a meg-
határozott tér-időben megformálódó bensőség.”¹²*

Balázs Ferenc – aki kortársainak vallomása szerint már Amerikából haza-
gondolva is az „álmok szalmáját csépelte”¹³, és akit mészki kudarcai mindig
újabb „életstromokra” serkentettek – betegágyához kötötten álmodja meg
A rög alatt „leghalálkomolyabb” fejezetét.

Az *Isten völgyében* olvashatjuk:

„Ott a hegyen ülő templomon túl, az a sinfalvi katolikus templom, ott van a vidék szíve. Három falu találkozik, s mindegyik falu mögött még egy falu. Oda telepet képelek, tíz-húsz holdas tagon, körös-körül magas fákkal, hogy már távolról látszódjék, itt a hasznoson túl is történik valami. A telep egy végében állanak a vidéki alkalmazott szakemberek lakásai. Kis közös ligetre nyílik valamennyi; napos, magas fedelű, Debreczeni- vagy Kós Károly-tervezte házak. Ez a kertészsé, ez az állatorvosé. Abban lakik a mérnök; ott az iparművész és építész. Itt az orvos, amott a jogi tanácsadó. Az értékesítő szövetkezet vezetői is elférnek. Ezek a szakemberek a fizetésüket Felső-Aranyoszék tíz falujának ezeröttszáz gazdájától kapják. Őt lejbe kerül mindegyikük minden gazdának. A havonként szükséges negyven-ötven lejt egy értékesítő szövetkezet vonja le minden gazdától a neki tejért, tojásért, búzáért, hagymáért, kenderszóttesért járó összegből. Senki meg nem érzi. De mekkora könnyebbség, hogyha maga, ha állatja beteg, a segítség minden további díj fizetése nélkül rendelkezésére áll! A felesége szótteseit, fia számára házat, magának sok apróságot megtervez az iparművész. Perekőtől megóvja a jogász. A mérnök pedig vezeti azokat a telep másik végén elhelyezett szövetkezeti ipari üzemeket, amelyekben részbe feldolgozhatja elesett állatja bőrét; kenderét, lenét, gyapjútát megfésülthet megfonathatja; bútorait elkészíthet; répájából nyerscukrot főzhet; új cipőt, csizmát, ujjast, nagykabátot csinálthat magának; tejét feldolgozzák vajjá, sajtá, fésűvé és gombokká; lucernájából lisztet őrölnek, csöves tengerijéből darát s még ki tudja, mi minden más nem készül azokban az apró műhelyekben, téglá, cserép, mész, amelyekben a vidék földnélküli Jánosai teremtik meg maguknak és családjuknak a kenyeret. Elfödik a nagy fák a telepnek ezt a sarkát, valami felhő is eléje ereszkedett; csak az üvegházak s a magtermelő gyümölcsfacsemeté-
 ágyások látszanak, amelyek között ott jár-kél, intéz – igazít a kertész. [...]

A vidék központi telepén [...] lesz a népfőiskola. Külön alkalmazott tanárookra nincs szükség. A nevelés feladatát úgyis százszor jobban ellátja az az ember, aki ténylegesen részt vesz az életben, vegyül az emberekkel, mintegy a folyton haladó, változó élet ütőerén tartja a kezét. [...] A vidék többre vágyó ifjúságát ezek a férfiak és asszonyok fogják fölébreszteni, élettől, lélekkel eltölteni. Nem tudás nyújtását tartják első kötelességüknek, hanem a tudás és haladás vágyának a fölébresztését s az önművelés, a nyújtott alkalmak kihasználása módszerének elsajátítását. Azok az ifjak, akik a népfőiskolában egy vagy két telet eltöltöttek, mások lesznek minden tekintetben, mint a többiek: rajtuk fog nyugodni a falu vezetésének terhe.

Még más előnye is van e megoldásnak, amely a vidék alkalmazott szakértőit teszi a népfőiskola tanítóivá. Az ifjak ugyanazokkal a vezetőkkel maradnak érintkezésben későbbi életükben is, mint akik az élet igazi szikráját lelkükben fölgyújtották. [...] Mennyivel több reménye van Isten völgyének. Nő a biztos alap évről évre, amire építeni lehet.”

Mindehhez csupán annyit kell hozzáfűznünk, hogy az írói működéséből származó minden esedékes jövedelmét Balázs Ferenc ennek a telepnek a működtetésére szánta végakaratóban.*

IRODALOM

ÁGH István

1999 *A szülőföld kelyhe*. Hitel. 12. sz. 16.

BALÁZS Ferenc

1997 *A rög alatt*. Marosvásárhely

BALOGH Edgár

1974 *Mesterek és kortársak*. Bukarest

BÖZÖDI György

1997 *Székely bánja*. Marosvásárhely.

1998 *Földre írt történelem*. Csíkszereda.

CSAPODY Miklós

1986 *Bözödi és a Székely bánja*. Életünk. 9–10. sz. 889–898.

CSEKE Péter

1996 *Víznyugattól vízkeletig*. Bukarest

IMREH István

1987 *Székelyek a múlt időben*. Budapest

LAKNER Lajos

1992 *A Szülőföldem jelentésképei*. Irodalomtörténet. 4. sz. 694–714.

TAMÁSI Áron

1997 *Szülőföldem*. Marosvásárhely

JEGYZETEK

¹ Balázs Ferenc: *A rög alatt*. 1936; Bözödi György: *Székely bánja*. 1938; Tamási Áron: *Szülőföldem*. 1939. [A tanulmányban kurzívval kiemelt idézeteket a fentebbi műveknek a marosvásárhelyi Mentor Kiadónál 1997-ben megjelent utánnyomásából vettük, ezért ezeket külön nem jelöljük. – Cs. P.]

² Ágh, 1999, 16.

³ Csapody 1986, 889–898.

⁴ Csapody 1986, 889–898.

⁵ Imreh 1987, 121.

⁶ 1938. 2. 7–10.

⁷ Lakner 1992, 714.

⁸ Uo.

⁹ Vö. Bözödi 1998, 112–121.

¹⁰ Balogh 1974, 456–468.

¹¹ L. 9. sz. jegyzet.

¹² Lakner 1992, 714.

¹³ Vö. Cseke 1976, 42.

* Közlése: Szabadelvű Unió. II. (1990) Különszám. 100–101.